

Estetik tərbiyə hərtərəfli aparılmalıdır

Vidadi Xəlilov

*Təhsil Problemləri İnstitutunun şöbə müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, Pedaqoji və Sosial
Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar müəllim*

Açar sözlər: estetika, interaktiv, diapozon, bədii-estetik, oklava, həmahənglik, əqli-intellektual, mənəvi-emosional zənginlik.

Ключевые слова: эстетика, интерактив, диапозон, художественно-эстетическое, октава, гармония, умственно-интеллектуальное, нравственно-эмоциональное богатство.

Key words: esthetic, interactive, diapason, art esthetic, an octave, harmony, intellectual, moral-emotional richness.

Tarixi inkişaf mərhələləri bir-birini əvəz edərək, şəsiyyətin, xüsusilə uşaq və yeniyetmə, məktəbli şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı problemi öz əhəngdarlığına görə daha çox diqqəti cəlb edir. Bu problemin real həllinə təsir göstərən mənəvi tərbiyə sahələrinə xüsusi üstünlük verilir, qarşıya mühüm vəzifələr qoyulur. Əqli-intellektual zəminə əsaslanan yüksək əxlaqi saflıq, mənəvi-emosional zənginlik estetik tərbiyənin son nəticəsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, böyüməkə olan nəslin estetik tərbiyəsinin əsas ağırlığı üzərinə düşən ümumtəhsil məktəblərində bu sərtəfli işin uğurla həyata keçirilməsi üçün qarşıya çox mühüm, təxəssəslənmiş vəzifələr qoyulur. Təsədüfi deyil ki, ulu öndərimiz, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il əmri ilə təsdiq olunan "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İşlahat Proqramı"nda estetik tərbiyənin başlıca təsir vasitələri olan keyfiyyət

göstəricilərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Bu, mötəbər sənəddə deyildir:

- "Milli tariximiz, mədəniyyətimizin, adət və ənənələrimizin dərin-dən öyrədilməsi və gənclərdə vətənpərvərlik hissinin tərbiyə edilməsinin vacibliyi nəzərə alınmaqla, humanitar və sosial iqtisadi fənlərin strukturunu və məzmununu müəyyənləşdirmək, onların tədrisi və tədqiqinin yeni konsepsiyasını hazırlamaq, humanitar və sosial-iqtisadi fənlər üzrə dərslərlərin müsabiqə əsasında hazırlanmasını təşkil etmək:

- Təlim-tərbiyənin meyl, maraq, istedad və qabiliyyət əsasında qurulmasını təmin edən təməyüllərə uyğun olaraq ayrı-ayrı fənlər, habelə fənlərin integrativ kursları üzrə çoxvariantlı tədris proqramları hazırlamaq;

- İstedadlı şagird və tələbələrə aşkara çıxarılması və istedadlarının inkişaf etdirilməsi üçün fərdi tədris planı və proqram hazırlamaq".

İftixarla qeyd etməliyə ki, keçən

əsrin sonunda qarşıya qoyulan və mühüm dövlət əhəmiyyəti kəsb edən həmin vəzifələr uğurla həyata keçirilir. Milli mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin estetik təsir xüsusiyyətləri müasir tələblər səviyyəsində həzirlənən proqramlar və dərslərlər vasitəsilə məktəbli gənclərin estetik zövqlülük səviyyəsi yüksəlir.

İstedadlı şagirdlərin, tələbələrə aşkara çıxarılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin sayı ildən-ilə artır. Musiqinin müxtəlif janrları, o cümlədən muğam ifaçılığı üzrə keçirilən müsabiqələr, məktəbli rəssamların yaradıcılığı üzrə keçirilən baxışlar, sərgilər öz növbəsində estetik tərbiyəlilik səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə zəmin yaradır. Ən geniş yayılan fərdi və kütləvi tədbirlərdə estetik tərbiyəyə bu qədər xüsusi diqqət yetirilməsi təsədüfi deyildir. Çünki tərbiyənin digər sahələrindən fərqli olaraq estetik tərbiyənin vasitələri və imkanları daha geniş və əhatəlidir. Məhz buna görə də həmcəmi çox böyük diapozonlu malik olan estetik tərbiyə prosesi müxtəlif ixtisaslar və elm sahələri üzrə fəaliyyət göstərən tədqiqatçıları, alimləri ciddi düşündürür.

Estetik tərbiyənin əsas vasitə və ünsürlərindən olan təbiət və incəsənətin qarşılıqlı münasibəti, ayrı-ayrı lövhələrin, həyat hadisələrinin sənət əsərlərində təsvir və təərrüümü, bədii-estetik qavrayış, ifaçılıq, intellektual səviyyə, bunların fəlsəfi, psixoloji, pedaqoji, fizioloji aspektlərinin tədqiqi ilə əsasən filosoflar, sənətsünaslar, pedaqoqlar, psixoloqlar və fizioloqlar məşğul olurlar. Buna görə də estetik tərbiyənin mühüm məsələlərinin, əsas komponentlərinin mahiyyə

təindən danışarkən istər-istəməz həmin elm sahələrinin sintezinə istinad etmək lazım gəlir. Əlbəttə, burada konkret olaraq həmin elm sahələrinin estetik tərbiyənin inkişafındakı rolundan, funksiyasından geniş şəkildə bəhs etmək imkan xaricdədir. Bununla belə, estetik tərbiyənin bir sıra əsas vasitələri, yolları və imkanları üzərində dayanmaq zərurəti yaranır.

Akademik M.C.Cəfərovun sözləri ilə desək, "Estetik tərbiyə mahiyyəti etibarilə ümumi tərbiyə işinin başqa formalarından təcrid edilmiş bir sahə deyil, əksinə, ümumi tərbiyə işlə sıx surətdə əlaqədardır. İnsan tərbiyəsini tamamlayan bir sahədir".

Məlumdur ki, ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin əsas vasitələri tədris fənləri, davranış, şərait və geyim, təbiət gözəllikləri, mədəni-kütləvi tədbirlər, fərdi və kütləvi bədii yaradıcılıq dərnəkləridir. Onların hər birinin şagirdlərin ekstatik tərbiyəsinə, estetik görüşlərinin formalaşmasında mühüm rolu vardır. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsi işində həmin vasitələrdən, ayrı-ayrı məşğələ növlərindən və tədbirlərdən kompleks şəkildə istifadə olunsun.

Bildiyimiz kimi, ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyə əsas iki yolla, başlıca kanallarla həyata keçirilir. Bunlardan birincisi təlim prosesi, digəri isə sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər, məşğələlərdir.

Etiraf etməliyə ki, şagirdlərin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirməyin başlıca yolu ayrı-ayrı fənlərin tədrisi, təlim prosesidir. Sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdən, məşğələlərdən fərqli olaraq bütün şa

girdlər təlim prosesindən keçir, estetik təbiyə üzrə lazımı bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminə yiyələnirlər. Çox zaman belə bir sual da meydana çıxır:

- Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan hansı fənlərin öyrənilməsi prosesində şagirdlərin estetik təbiyəsinin inkişaf etdirməyə daha çox fikir verilməlidir? Əlbəttə, bu məsələni cavablandırarkən ilk növbədə ana dili, ədəbiyyat, tarix, musiqi, təsviri incəsənət fənləri yada düşür. Bu heç də o demək deyil ki, digər fənlərin, o cümlədən təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində şagirdlərin ES-tetik təbiyyəsinin imkanları məhduddur və ya nəzərdən qaçınırlar. Əksinə, həmin fənlər üzrə məşğələlər vasitəsilə estetik təbiyyənin çox mühüm komponenti olan estetik zövqü inkişaf etdirmək üçün əlverişli imkanlar yaranır.

Bədi-estetik silsilə fənlərinin (ana dili, ədəbiyyat, musiqi, təsviri incəsənət və s.) tədrisi prosesində şagirdlərə estetik təbiyyənin aşılmasına imkanlarından indiyə qədər bir sıra məktəblərdə o cümlədən qəzet və jurnal məqalələrində ətraflı bəhs olunub. Bunu nəzərə alaraq bu yazıda təbiyyat-riyaziyyat fənlərinin tədrisi prosesində estetik təbiyyənin aşılmasına xüsusi diqqət yetirməyi lazım bilirik.

Məlumdur ki, estetik təbiyyənin mühüm vasitələrindən biri də təbiətdir. Təsədüfi deyildir ki, estetika gözəlliyin, ülviliyin başlıca cəhətlərini və vasitələrini təbiətdə tapır, ona istinad edir. Təbiət ən böyük, qüdrətli estetik varlıqdır. İnsan təbiətin övlədir. Bir qədər də əsas mahiyyətə diqqət yetirək deyə bilərik ki, insan və cəmiyyət ana təbiətin bir hissəsidir.

Təbiətin əsrarəngiz lövhələrini, min-bir çalarlı dünyasını duymağa, onun flora və faunasının dilini öyrətməyə xidmət edən biologiya dərslərində şagirdlər bitki və heyvanat aləminin sir-lərini, ahəngdar inkişaf xüsusiyyətlərini, qanunauyğunluqlarını başa düşür, dərk edirlər. Belə olduqda onlarda təbiətə qayğılı-estetik münasibət hissi formalaşır. Bir sıra faktlar, hadisələr əsasında belə qənaətə gəlirlər ki, təbiətin gözəlliyini, ən başlıcası isə yaşıllığı qorumaq, çayları, gölləri, dənizləri təmiz saxlamaq, ayrı-ayrı quşların, heyvanların həyatını mühafizə etmək lazımdır. Çünki təbiətdəki ahəngdarlığı qorumaq, ilk növbədə mahiyyət etibarilə insanlığın gələcəyini, həyat, yaşayış tərzini qorumaq deməkdir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan coğrafiya fənninin də şagirdlərin estetik təbiyyəsinə mühüm rolu vardır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, coğrafiya fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin estetik hisslərinin inkişaf etdirmək üçün əlverişli imkanlar yaranmışdır. Qitələrin, ayrı-ayrı ölkələrin iqlimi, təbii şəraiti, müxtəlif obyektlərin, bitki örtüyünün gözəlliyi şagirdlərin qəlbində xoş, intəhasız duyğular oyadır. Coğrafi obyektlərin təsvir və tərənnümünə həsr olunan ədəbiyyat-incəsənət əsərləri bu hissləri daha da qüvvətləndirir. Doğma Vətənimizin gözəl təbiəti, onun barlı-bərəketli çölləri, gölləri şagirdlərin mənəvi-estetik təbiyyəsinə qüvvətli təsir göstərir.

Riyaziyyat dərslərinin şagirdlərin estetik təbiyyəsinə öxünəməxsus səciyyədə təsiri vardır. Axı, "gözəllik ayrı-ayrı hissələrin bir-birinə və tama münasibətindəki uyğunluğa və niza-

ma görə müəyyən olunur" (A.Q. Baumqarten). Bu baxımdan mütənəsbiliyin, simmetriyanın əsaslarını, rəqəmlərin, əməllərin romantikasını öyrədən riyaziyyat eyni zamanda şagirdlərdə estetik qiymətləndirmə, estetik mühakimə bacarığı aşılayır. Belə bir cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, təbiətdə və incəsənətdə estetikanın əsas dayaq xətlərindən olan simmetriyanın ünsürləri həmişə diqqətlə öyrənilmişdir. Müəllimlər bu cəhəti nəzərə alaraq riyaziyyat dərslərində çox dəqiq simmetrik cizgiləri olan təbii varlıqları – güllərin, çiçəklərin, müxtəlif ağacların yarpaqlarını, aramla yağan ulduza bənzər qan dənələrini nümunə göstərməklə şagirdlərə çatdırma bilirlər.

Qədim memarlıq abidələrində, təsviri sənət əsərlərində, konstruktör-luq işlərində simmetriyanın, mütənəsbiliyin əsas rol oynaması riyaziyyatın estetikasına parlaq nümunədir. Bu prosesdə belə bir cəhətə də diqqət yetirilməlidir ki, hər hansı cismin kiçik hissəsi böyük hissəyə hansı nisbətədirsə, böyük hissə də bütövə nisbətə müəyyən ahəngdarlıq təşkil edir. Riyazi qanunlara əsaslanan bu müddəə təsviri sənətin ayrı-ayrı janrlarının inkişafı, xüsusilə kompozisiya qurmaq üçün əsas verir və o cümlədən dekorativ - təbii sənətin imkanlarını qat-qat artırır.

Riyaziyyat musiqi əsərlərinin, xüsusilə not sisteminin, ayrı-ayrı musiqi alətlərinin müxtəlif oktavalarla səs diapazonunun düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün də əsas vermişdir. Təsədüfi deyildir ki, görkəmli ingilis riyaziyyatçı Silvestr musiqini insan hisslərinin riyaziyyatı, riyaziyyatı isə

insan təfəkkürünün musiqisi adlandıraraq riyaziyyatın musiqi incəsənətindəki mövqeyini inandırıcı şəkildə göstərmişdir. Əgər müxtəlif elektron hesablayıcı maşınlar üçün tərtib edilmiş alqoritm və xüsusi program əsasında bəstələnin musiqi əsərlərini ya da salsaq insan idrakını daha yüksək-lərə qaldıran riyaziyyatın estetikası bir daha gözümüzə qarşısında canlanır. Bu da maraqlıdır ki, vaxtilə professorlar R.X.Zarinov, İ.B.Qutçin rəhbərliyi ilə elektron "beyinlənən" bəstələndiyi melodiyalar bu sahədə çalışan bəstəkarların müsabiqəyə təqdim etdiyi əsərlər arasında fərqlənmiş və yüksək bal toplamışdır. Müasir kompüterlərin hazırlanmasında, internet şəbəkələrinin yaradılmasında da riyaziyyat fənninin mövqeyi böyükdür. Əlbəttə, yeri gəldikcə riyaziyyatın estetikasının bu kimi cəhətlərinin müvafiq mövzularla əlaqəli şəkildə şagirdlərə çatdırılması estetik təbiyə baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şagirdlərin estetik bacarıqlarının inkişafında əmək hazırlığı və texnologiya fənni üzrə aparılan məşğələlərin də mühüm rolu vardır. Əməyə şüurlu münasibət, ölçmə, quraşdırma bacarığı, əmək alətlərindən, maşın və dəzgahlardan bacarıqla istifadə etmək, bütövlükdə əmək prosesinin ritmini, tempini, ahəngini duymaq və s. Uşaqların estetik hisslərini inkişaf etdirir. İş yerini səliqə-sahmana salmaq, normal iş şəraiti yaratmaq, əmək prosesini formalaşdırmaq, tərtibət, quraşdırma məşğələlərində yaxından iştirak etmək şagirdlərin bədi-texniki yaradıcılığının inkişafına qüvvətli təkan verir. Onlarda estetik zövq təbiyyəkdir.

Fiziki tərbiyə dərəcələrində istinad olunan təmrinlər, musiqinin müşayiətilə keçirilən müxtəlif xarakterli məşğələlər, yarışlar, rəngarəng idman avadanlığı və vasitələri şagirdlərin sağlamlığını, gümrəhlığını təmin etməklə yanaşı, onlarda estetik-emosional hisslər oyadır. Dəqiq əməliyyatlar, hərəkətlərin həmahəngliyi də şagirdlərin estetik zövqünün inkişafına müsbət təsir göstərir.

Nəhayət qeyd edək ki, ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan hər bir fənnin şagirdlərin estetik tərbiyəsi sisteminə müəyyən yeri və rolu vardır. Bunları geniş, çoxcəhətli təlim-tərbiyə prosesində nəzərə almaq və estetik tərbiyə işinə daha yaradıcılıqla-ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatının tələbləri baxımından yanaşmaq çox mühüm dövlət əhəmiyyəti olan vəzifə kimi qarşıda durur. Bu işin uğurla həyata keçirilməsi isə hər bir müəllimin ixtisas mədəniyyətindən və şəxsi nümunəsindən, peşə ustalıqından çox asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999.
2. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: əsnə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
3. Ümumtəhsil məktəblərində tərbiyə işinin planlaşdırılması. Bakı: Nurlan, 2007.
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. 2006, № 1.

5. М.Сәфәр. Эстетик тәрбиə, аилə və мəктəб. Bakı: Maarif, 1967.

B.Халилов

**Эстетическое воспитание должно
вестись всесторонне**

Резюме

В статье подробно раскрывается суть эстетического воспитания, по-вествуется о благотворном влиянии проводимой воспитательной работы с подрастающим поколением.

Обращается внимание читателей на эстетические качества отдельных дисциплин, изучаемых в пол-ной общеобразовательной школе.

Сосредотачивается внимание на эстетических возможностях естес-венных наук, особенно математики.

V.Khalilov

**Esthetic education should be
conducted by all sides**

Summary

The article deals with the essence and importance of esthetic upbringing of young generation. The esthetic affects of different subjects, especially the effects of science and mathematics at schools are taken into considera-tion.

Müəllimlərə metodik kömək zəruridir

Zahid Xəlil

**ADPU ədəbiyyat və onun tədrisi metodikası
kafedrasının müdiri, filologiya elmləri
doktoru, professor**

Açar sözlər: interaktiv, intellekt, debat, klasterin, prezentasiya, situativ praktikum.

Ключевые слова: интерактив, интеллект, дебат, кластерин, презентация, ситуативный практикум.

Key words: interactive, intellect, debate, cluster, presentation, situational practicum.

Son illərdə Milli Kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar bir sıra metodik vəsaitlər işıq üzü görmüşdür. Onlardan üçü diqqətimizi cəlb etmişdir. 2010-cu ildə ADPU – nun üç metodistinin - pədaqogika üzrə fəlsəfə doktorları S.Hüseynoğlunun "Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar", F.Yusifovun "Ədəbiyyatın tədrisi metodika-sı" və Ş.Nəbiyevanın "Ana dili dərslərində şagirdləri fəallaşdırən tap-sırıqlar" adlı yeni kitabları nəşr olunmuşdur. Həmin kitabların ikisi ədəbiyyatın, biri isə ana dilinin müasir təlim texnologiyaları ilə tədrisinə həsr edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni yara-nan metodika kitablarının meydana gəlməsində Ə.Ə.Əlizadə və H.Ə.Əli-zadənin "Pedaqoji psixologiya" (I, II cild, Bakı, 2010) və Z.Veysovanın "Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait" (Bakı, 2007) kitablarının elmi nəzəri konsepsiyalarının təsiri danılmazdır. Müasir təlim texnologi-

yaları haqqında yeni tədqiqatların aparılması bir daha göstərir ki, pedaqoji cəmiyyətimiz Avropa təhsilinin mahiyyətini getdikcə daha dərindən dərk edir, onun təbiiqinə yaradıcılıqla yanaşır. İndi hamıya aydındır ki, məktəb elmi məlumatları əzbərlədən yer deyil, qazanılan biliklərin həyata tətbiq edil-məsini bacaran insanlar yetişdirən mə-kəndir, yeni bacarıqların yaradılması, demək olar ki, müasir təhsilin əsasıdır.

S.Hüseynoğlunun monoqrafiyasın-da əsas məqsəd belə şərh olunmuşdur: "Fəal/interaktiv təlimdə şagirdlərin id-rak fəallığının təmin edilməsi hər şey-dən üstün tutulur. Bu məsələdə isə iki cəhət önəm verilir. Birincisi idrak fəallığının yaradılması, ikincisi onun davamlılığına nail olunmasıdır. Demə-li, şagirdə idrak fəallığının yaradıl-ması hələ işin bir tərəfidir. Yaradılmış fəallığın şagirdin təlimi fəaliyyətinin (və dərsin) bütün məqamlarında, mə-rhələlərində saxlanması, davamlı olma-sı da vacibdir". Müəllif haqlıdır. Müə-